

Հովհաննես Գ. Խորիկյան (Գյումրի)
Պատմ. գիտ. թեկնածու

ԼՅՈՒԿԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Բանալի բառեր – Հերոդոտոս, Լյուկիա, լյուկիացիներ, Քսանթոս, սատրապություն, քաղաքականություն, տեղեկություններ, Աքեմենյան տերություն, լյուկիական քաղաքներ, վարչաքաղաքական փոփոխություններ, վարչական կացություն, «դինաստիական պրինցիպատ»:

Աքեմենյան երկհարյուրամյա տիրապետության ժամանակաշրջանի Փոքր Ասիայի պատմության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ավելի հստակ ներկայացնելու էթնիկական այն տեղաշարժերը, փոխազդեցությունները, վարչաքաղաքական փոփոխությունները, որոնք տեղի էին ունենում մ. թ. ա. VI-IV դարերում պարսից արքունիքի կողմից իրականացված քաղաքականության պայմաններում: Փոքրասիական սատրապությունների վարչական կացության բնությունը ցույց է տալիս, որ այդ սատրապություններում հնդեվրոպական էթնիկական տարրի ազդեցությունը խիստ ուժեղ էր: Ներկա հոդվածում բննարկվող լյուկիացիները նույնպես եղել են հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի մի մասը:

Աքեմենյան Պարսկաստանի I սատրապության մեջ մտնող Լյուկիայի վարչական կառավարումը պարսից արքունիքի կողմից իրականացվում էր մի սկզբունքով, որն էականորեն տարբերվում էր մնացած սատրապությունների նկատմամբ կիրառվող քաղաքականությունից: Ընդ որում, այդ քաղաքականության առանձնահատկության հարցում սկզբնաղբյուրների սուղ տեղեկությունները գրեթե համահունչ են:

Ըստ Հերոդոտոսի՝ լյուկիացիներն այլ ժողովուրդների հետ ներառված էին I սատրապության կազմի մեջ: Հույն պատմիչը գրում է. «Հոնիացիներից, Ասիայի մագնեսյաններից, Էոլյաններից, կարիացիներից, լյուկիացիներից և միլյուացիներից և պամփյուլիացիներից, քանի որ նրանց բոլորի համար սահմանվել էր մեկ ընդհանուր հարկ, ստացվում էր չորս հարյուր տաղանդ արծաթ: Այս էլ Դարեոզը հաստատեց որպես առաջին նահանգ»¹: Տեղեկությունից երևում է, որ I սատրապությունը Աքեմենյան տերության այսպես ասած՝ «ամենաբազմազգ» վարչական միավորներից մեկն էր, որի կազմում հիշատակված յուրաքանչյուր ժողովրդի՝ որպես առանձին վարչական ենթաշրջանի նկատմամբ պարսից արքունիքն ուներ

*Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 3.02.2015:

1 Տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն ինը գրքից, թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի (այսուհետև՝ Հերոդոտոս), Եր., 1986, III, 90:

իր կոնկրետ քաղաքականությունը՝ Գարեհ Ա-ից հետո պարբերաբար վերաձևե-
լով սատրապության վարչական կառուցվածքը:

Մասնագիտական գրականության մեջ լյուկիացիները ծագումով համարվում են փոքրասիական էթնոս, որի լեզուն պատկանում էր հնդեվրոպական լեզվա-
ընտանիքին և կապված էր խեթերենի ու լուվիերենի հետ²: Լյուկիայի տարածքը խեթական աղբյուրներում հայտնի է «Լուկյա երկրներ» անվանումով³, ընդ որում՝ Lukka երկրի և Ժողովրդի անունը հավաքական առումով համարժեք է ամբողջ
լուվիական Անատոլիայի տարածքին⁴: Լյուկիացիները հիշատակվում են եգիպ-
տական տեքստերում՝ «ծովի ժողովուրդների» շարքում⁵:

Լյուկիացիները, որոնք եկել էին Քսանթոս գետի մոտից, որպես տրոյացիների
դաշնակիցներ ամենաշատն են հիշատակվում «Իլիական»-ում և տրոյացիներից
հետո նշանակությամբ երկրորդն են⁶: Վերջին տեղեկությունից կարելի է եզ-
րակացնել, որ Լյուկիան Քսանթոսի հովիտն է: Լյուկիացիները երկու խմբով են
մասնակցում տրոյական պատերազմին. լյուկիական զորքի մի մասի զորավարներն
էին Սարպեղոնը և Գլավկոսը, իսկ մյուս մասինը՝ Պանդարոսը՝ ծագումով Զելեա-
յից, Տրովադայից⁷: Պանդարոսի մասին հիշատակությունից կարելի է եզրակացնել,
թե լյուկիացիների մի մասը՝ գելիական լյուկիացիները, բնակվել են Տրովադայում
կամ էլ նրանց բնակության նախնական վայրը եղել է Տրովադան, այսինքն՝ լու-
վիացիները էթնիկական տեղաբաժանն արդյունքում հասել էին մինչև Զելեա⁸:
Բացառված չէ նաև, որ խոսքը վերաբերում է բրոնզի դարաշրջանի Լուկյա ժո-
ղովրդին, որի մի հատվածը հաստատվել էր Միլեթի շրջանում և ավելի ուշ՝ Ուշ
բրոնզի դարաշրջանի վերջում, վերաբնակվում է Քսանթոսի հովտում⁹: Հերոդո-
տոսի տեղեկություններից պարզվում է, որ լյուկիացիները և կիլիկեցիները չեն
ենթարկվել Կրեսոսին¹⁰: Լյուկիացիներին, որոնց ավելի ուշ նվաճում է Հարպագոսը,
Հերոդոտոսը համարում է կրետական գաղթականներ¹¹: Գաղթականները բնա-
կություն են հաստատում Միլյուսս երկրում, որը Հերոդոտոսի ժամանակներում
մտնում էր Լյուկիայի կազմի մեջ: Ըստ պատմիչի՝ լյուկիացիներին հարևանները
անվանում են տերմիլներ, իսկ նրանց երկիրը՝ տերմիլների երկիր¹². Լյուկիացիներն
իրենց անունը ստանում են աթենացի Պանդիոնի որդի Լյուկոսից¹³: Լյուկիացիները

2 Տե՛ս **Горожанова А.**, Родосско-ликийский конфликт (по данным «Илиады» Гомера), “Вестник Нижегородского университета”, 2008, N 5, էջ 138.

3 Տե՛ս **Քոսյան Ա.**, Մ. թ. ա. XII դարի մերձավորարևելյան ճգնաժամը և Հայկական լեռնաշխարհը, Եր. 1999, էջ 23; **Garstang J., Gurney O. R.**, The Geography of the Hittite Empire, London, 1959, էջ 81, 98, 106; **Bryce T. R.**, The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, Copenhagen, 1986, p. 2; **Payne A.**, Lycia-Crossroads of Hittite and Greek Traditions?—“Papers on Ancient Literatures: Greece, Rome and the Near East”, ed. by E. **Cingano & L. Milano**, Padova, 2008, էջ 472.

4 Տե՛ս **Гиндин Л.А., Цымбурский В. Л.**, Гомер и история Восточного Средиземноморья, Москва, 1996, էջ 231.

5 Տե՛ս **Bryce T. R.**, The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, էջ 6.

6 Տե՛ս **Гиндин Л.А., Цымбурский В. Л.**, Гомер и история Восточного Средиземноморья, էջ 229–230.

7 Տե՛ս **Հոսերոս**, Իլիական, հին հունարեն բնագրից թարգմանեց **Հ. Համբարձումյան**, Եր. 1955, II, 825, 875; IV 115–120; V, 105: Տե՛ս նաև **Страбон**, География в 17 книгах, перевод, статья и комментарии Г. А. **Стратановского**, Ленинград, 1964, էջ 529, 536, 548, 559. Ստրաբոնը գրում է, որ Սարդեսը կիմերներից, տրերներից բացի գրավել են նաև լյուկիացիները (անդ, էջ 588): Կրդոք այս տեղեկությունը չի նշանակում, որ լյուկիացիները Տրովադայից դեպի այսպես ասած՝ հետագայի Լյուկիա շարժվելիս հարձակվել են Սարդեսի վրա:

8 Տե՛ս **Гиндин Л.А., Цымбурский В. Л.**, Гомер и история Восточного Средиземноморья, էջ 237–240.

9 Տե՛ս **Bryce T. R.**, The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, էջ 26, 29.

10 Տե՛ս **Հերոդոտոս**, I, 28:

11 Անդ, I, 171, 173: Տե՛ս նաև **Herzfeld E.**, The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East, Wiesbaden, 1968, էջ 257.

12 Լյուկիացիներն իրենց անվանում էին Trmmili, իսկ երկիրը՝ Trmmisa (տե՛ս **Bryce T. R.**, The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, p. 22): Տերմիլների անունը՝ որպես թագավորական տնտեսություններում լյուկիական ծագում ունեցող աշխատողներ, հանդիպում է պերսեպոլիսյան տեքստերում: Տե՛ս **Дандамаев М. А., Луконин В. Г.**, Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, էջ 169, 281; **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н. э.: Социальные институты и идеология, Санкт–Петербург, 2009, էջ 441.

13 Տե՛ս **Հերոդոտոս**, I, 173; VII, 92:

համառ դիմադրություն են ցույց տալիս Հարպագոսին, բայց վերջինս ի վերջո գրավում է Քսանթոսը¹⁴, խեթական աղբյուրների Ավարնան¹⁵, ներկայիս Կինիկի մոտ¹⁶: Հարպագոսի (յուկիերեն՝ Arrpakuh¹⁷) նվաճումից հետո Քսանթոսը դառնում է տարածաշրջանի վարչական կենտրոնը (byrta)՝ յուկիական և իրանական իշխող վերնախավի խառնուրդով, որը թույլ կերպով է հունականացման ենթարկվում¹⁸: Հարպագոսից սերում են նաև Քսանթոսի մ. թ. ա. V դարի իշխող դինաստիայի կառավարիչները¹⁹:

Հերոդոտոսը հիշատակում է նաև Լյուկիայի Պատարա քաղաքը, որը նշանավոր էր իր տաճարով, որտեղ գուշակություններ էր անում քրմուհին²⁰: Լյուկիացիները մասնակցում են Քսերքսեսի հելլենական արշավանքին, սակայն նրանք չեն հիշատակվում Քսերքսեսի ցամաքային բանակի կազմում, այն դեպքում, երբ պիսիդիացիները և միլիացիներն ունեին յուկիական զենքեր: Լյուկիացիները հիշատակվում են պարսից բանակի նավատորմի կազմում. «Լյուկիացիները տրամադրել էին հիսուն նավ: Նրանք կրում էին լանջապաններ և տռնապաններ, ունեին հոնի փայտից պատրաստած աղեղներ, եղեգնյա անփետուր նետեր և նիզակներ. նրանց ուսերին գցած էր այծենի, իսկ գլխին՝ փետրավոր շրջանակով գլխարկ. նրանք ունեին նաև դաշույններ և մանգաղներ»²¹: Լյուկիացիների տրամադրած նավերը ավելի քիչ էին, քան նույն սատրապության մեջ հիշատակված հոնիացիների և կարիացիների նավերը. հոնիացիները տրամադրել էին հարյուր, իսկ կարիացիները՝ յոթանասուն նավ²²: Մյուս կողմից էլ յուկիացիների նավատորմը ավելի շատ էր, քան պամփյուլիացիների և էոլիացիների նավատորմերի քանակը միասին վերցրած՝ քառասունվեց նավ²³: Նավատորմի զորավարներից էր նաև յուկիացի Կյուբեռնիսկոսը²⁴:

Ի տարբերություն Հոնիայի և Կարիայի՝ Լյուկիայի վարչական կացության վերաբերյալ անտիկ աղբյուրների տեղեկությունները համեմատաբար ժլատ են: Օրինակ՝ Լյուկիայի մասին ավելի ընդարձակ տեղեկություններ տալիս են ուշ ժամականաշրջանի հեղինակներ Արիանոսը և Ռուփոսը: Ըստ առաջինի՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Կարիայից շարժվում է Լյուկիա և Պամփյուլիա, որպեսզի ծովափը գրավելով՝ թշնամու համար անօգտակար դարձնի նրանց նավատորմը²⁵: Արիանոսի տեղեկություններից պարզվում է, որ Ալեքսանդրը Հիպարնոսը գրավելուց հետո ներխուժում է Լյուկիա²⁶, այսինքն՝ Հիպարնոսը Կարիայի մեջ էր: Այնուհետև Ալեքսանդրին առանց դիմադրության ենթարկվում են թելմեսացիները: Անցնելով Քսանթոս գետը՝ ներկայիս Կոջա-չայը, մակեդոնացի նվաճողը գրավում է Պինարանոսը, իսկ Քսանթոս (յուկիերեն՝ Arnona, արամեերեն՝ Wrna²⁷), Պատարանոս քաղաքները ենթարկվում են հոժարակամ²⁸: Պինարանոս կամ Պինարա

14 Անդ, I, 176; **Олмстед А.**, История Персидской империи, Москва, 2012, էջ 63.

15 Տե՛ս **Քոսյան Ա.**, մ. թ. ա. XII դարի մերձավորարևելյան ձգնաժամը և Հայկական լեռնաշխարհը, էջ 23:

16 Տե՛ս “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by **W. Smith**, v. II, Boston, 1857, էջ 1338.

17 Տե՛ս “A Commentary on Herodotus Books I-IV”, ed. by **O. Murray, A. Moreno**, Oxford University Press, Inc., New York, 2007, էջ 159.

18 Անդ, էջ 197:

19 Տե՛ս **Горожанова А.**, Политические структуры в Ликии V в. до н. э. (Проблема ассимиляции инокультурных компонентов в автохтонной среде), “Вестник Нижегородского университета”, 2012, № 6, էջ 138.

20 Տե՛ս **Հերոդոտոս**, I, 182:

21 Անդ, VII, 92:

22 Անդ, VII, 93-94:

23 Անդ, VII, 91, 95: Դիոդորոսը յուկիացիների և պամփյուլիացիների նավերի քանակը յուրաքանչյուրի համար նշում է 40-ական (տե՛ս Diodori Bibliotheca Historica, ed. **L. Dindorfius**, vol. II, Lipsiae, 1826, XI, 3, p. 7).

24 **Հերոդոտոս**, VII, 98:

25 Տե՛ս **Արիանոս**, Ալեքսանդրի արշավանքը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ Արիանոս), Եր., 1987, էջ 45:

26 Անդ:

27 Տե՛ս “A Commentary on Herodotus Books I-IV”, էջ 196.

28 Տե՛ս **Արիանոս**, էջ 45:

քաղաքը, Քսանթոս քաղաքից հյուսիս, ներկայիս Մինարա գյուղի մոտ²⁹, գտնվել է Քսանթոսի աջափնյակին, իսկ Քսանթոսը և Պատարամոսը կամ Պատարան, ներկայիս Քելեմիշը՝ ձախափնյակին՝ գետաբերանից 5 կմ դեպի արևելք³⁰: Ալեքսանդրը նվաճում է նաև Պամփյուլիայից արևմուտք գտնվող Միլիաս մարզը՝ Արյուկանդա քաղաքով (ներկայիս Այկիրիչայ գյուղի մոտ, Էլմալի-Ֆինիկե ձանապարհի վրա),³¹ որը պարսից արքունիքը անջատել էր Մեծ Փոյուզիայից և միացրել Լյուկիային³²: Ալեքսանդրին ինքնական ենթարկվում է նաև Լյուկիայի ծայր արևելքում գտնվող Փասելիս քաղաքը, Պամփյուլիայի հետ սահմանին³³, որից հետո Ստորին Լյուկիայի շատ քաղաքներ ևս հպատակվում են նրան³⁴: Հետաքրքիր է, որ պիսիդիացիները Փասելիսի մոտ կառուցել էին ամրություն, որը քանդում է Ալեքսանդրը³⁵: Սա նշանակում է, որ Աքեմենյան տերության կործանման ժամանակ ռազմատենչ պիսիդիացիները հարավային ուղղությամբ բավականին ընդարձակվել էին՝ ի հաշիվ ոչ միայն Լյուկիայի, այլև Պամփյուլիայի: Ալեքսանդրը նվաճված բոլոր քաղաքներում նշանակում է իր կառավարիչներին:

Փասելիսից Ալեքսանդրը շարժվում է Պերգամոս՝ Պերգե, այնուհետև նախ՝ Սիդե (ներկայիս Սելիմիեն), հետո՝ Սիլիոս (ներկայիս Անթալիայից 28 կմ դեպի հյուսիս-արևելք) և Ասպենդոս. վերջինս գտնվում էր Եվրինեդոնտոս գետի՝ ներկայիս Քյուփրուչայի գետաբերանից 13 կմ դեպի հյուսիս և Անթալիայից 30 կմ դեպի արևելք³⁶: Ասպենդոսից Ալեքսանդրը կրկին վերադառնում է Պերգամոս-Պերգե (սեքստիս Parha-ն), ներկայիս Անթալիայից 16 կմ դեպի հյուսիս-արևելք,³⁷ որտեղից պետք է անցնել Փոյուզիա: Ալեքսանդրի ձանապարհն անցնում էր Թելմեսոս կամ Թերմեսոս քաղաքի (ներկայիս Ֆեթթիեն³⁸) մոտով, որի բնակիչները նախկինում սոլիմներ³⁹ կոչված պիսիդիացիներն էին: Ալեքսանդրը չի կարողանում գրավել Թելմեսոսը և հարձակվում է պիսիդիացիների Սագալաս քաղաքի վրա, որը նույնացվել է Ազլասուն գյուղին⁴⁰, իսկ պիսիդիացիների մեկ այլ քաղաք՝ Սելգեն՝ Ասպենդոսից հյուսիս, Բուջակ գյուղի մոտ⁴¹, հոծարական ընդունում

29 “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by W. Smith, v. II, p. 630. Պինարայում գտնվում էր Պանդարոսի, իսկ Պատարայում՝ Ապոլլոնի պաշտամունքը: Տես **Страбон**, էջ 622

30 Պիլինոս Ավագը Թելմեսոսը և Պինարան համարում է Լյուկիայի սահմանային քաղաքներն արևմուտքում, որոնցից հյուսիս՝ Լյուկիայի կազմում, Քսանթոսի վերնագավառում Կարալիա մարզն էր՝ Օենիանդա, Բալբուրա, Բուրոն քաղաքներով (տես **Pliny**, Natural History, vol. II, with an English translation by **H. Rackham**, Cambridge-Massachusetts-London, 1947, Loeb Classical Library, XXVIII, 101, էջ 296): Լյուկիայի գլխավոր քաղաք Քսանթոսը՝ համանուն գետով, և Պատարան հիշատակում է դեռևս Հեկատոնո Միլեթացին: Տես **Müller C.**, Fragmenta historiarum graecorum, v. I, Parisii, 1841, fr. 241-242, էջ 16): Տես նաև **Bryce T.**, The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia, London, New York, 2009, էջ 533. Ստրաբոնը Լյուկիայի սահմանը արևմուտքում սկսում է հռոդոսցիների Դեդալա քաղաքից (տես **Страбон**, էջ 620), Դալաման-չայի և Քսանթոսի միջին հոսանքի միջև, Ինիզի-չայ գետակի արևմտյան ափին: Տես “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by **W. Smith**, v. I, Boston, 1854, էջ 745.

31 Տես **Pliny**, Natural History, XXV, 95, էջ 292.

32 Տես **Արիանոս**, էջ 45:

33 **Страбон**, էջ 623.

34 Տես **Արիանոս**, էջ 45-46:

35 Աղ, էջ 46: Փասելիսը Լյուկիայի կազմում հիշատակում է Սկիլաք Կարիանդացին: Տես **Скилак Кариандский**, Перипл обитаемого моря, “Вестник древней истории”, 1988, N 2, с. 262: Փասելիսը նվաճում է Վինոնը և ստիպում փասելիսցիներին դաշնակցել իր հետ: Տես **Плутарх**, Кимон, XII, “Избранные жизнеописания”, т. II, Москва, 1987, էջ 96.

36 Տես **Արիանոս**, էջ 47-48; **Bryce T.**, The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia, էջ 81, 649, 653.

37 Տես **Bryce T.**, The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia, էջ 538.

38 Աղ, էջ 698; “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by **W. Smith**, v. II, էջ 1122.

39 Տես **Pliny**, Natural History, XXIV, 94, p. 292. Սոլիմներն աշխարհագրական առումով նույնանուն են պիսիդիացիներին, չնայած Ստրաբոնը կողք կողքի հիշատակում է նրանց: Ամասիացի աշխարհագետը նաև գրում է, որ Կարալիայի բնակիչները սոլիմներն են: Տես **Страбон**, էջ 12, 520, 591: Հեղինակը Կարալիայի Թերմեսոսը՝ Օենիանդան, շփոթում է հյուսիս-արևելքում գտնվող պիսիդիական Թերմեսոսի հետ:

40 Տես “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by **W. Smith**, v. II, էջ 873.

41 Աղ, էջ 955:

է մակեդոնացիների իշխանությունը⁴²: Ի վերջո բոլոր պիսիդիացիներն էլ ենթարկվում են Ալեքսանդրին⁴³:

Արիանոսի՝ վերևում բերված տեղեկությունները հետաքրքիր են ոչ միայն Լյուկիայի, այլև վերջինիս հարևան սատրապությունների համար: Այսպես, Արիանոսը նշում է, որ Փասելիսը՝ ներկայիս Թեքիրովան՝ Անթալիայից 50 կմ հարավ-արևմուտք⁴⁴, Լյուկիայի քաղաքն է, այն դեպքում, երբ չի նշում, որ Պերգեն, Սիդեն, Սիլիոսը, Ասպենդոսն⁴⁵ արդեն Պամփյուլիայի մեջ են: Թելմեսոսը, Սագալասը, Սելգեն պիսիդիական առումով մտել են Մեծ Փոյուզիայի կազմի մեջ, քանի որ Պերգամոնից հյուսիս Արիանոսի համար Փոյուզիա է: Մյուս կողմից հետաքրքիր է, որ ո՛չ Լյուկիայում, ո՛չ էլ Պամփյուլիայում և Պիսիդիայում Ալեքսանդրը չի կռվում կամ բանակցում որևէ պարսիկ սատրապի հետ:

Արիանոսի տեղեկություններից պարզվում է, որ նշված երկրներում պարսից արքունիքը տվյալ ժամանակաշրջանում չի ունեցել սատրապներ, և այդ երկրները, ավելի ճիշտ՝ այդ երկրներում գտնվող քաղաքները վարչական տեսանկյունից առանձին-առանձին կամ մի քանիսի կողմից ստեղծված դաշնությունների ձևով են ենթարկվել պարսից արքունիքին⁴⁶:

Պատահական չէ, որ Ալեքսանդրը ևս գրավված տարածքներում սատրապներ չի նշանակում, այլ քաղաքների կառավարումը հանձնում է իր կողմից նշանակված կառավարիչներին: Ասպենդոսցիները երկրորդ անգամ ենթարկվում են Ալեքսանդրին ավելի խիստ պայմաններով, այն է՝ ենթարկվելու էին Ալեքսանդրի կողմից նշանակված սատրապին⁴⁷, որի մասին դժվար է ասել՝ քաղաքի կառավարիչն էր, թե Պամփյուլիայի սատրապը, քանի որ Արիանոսն այլ տեղեկություններ չի հաղորդում: Պլինիոս Ավագն էլ, օրինակ, նշում է, որ Լյուկիան նախկինում ունեցել է 70 քաղաք, որոնց թիվը հեղինակի ժամանակ 36 էր⁴⁸, ինչն, անկասկած, կարող է վկայել, որ Լյուկիայի վարչական կացությունը Աքեմենյան տիրապետության ժամանակ ունեցել է իր առանձնահատկությունը, քանի որ սատրապական վարչակարգի մասին տեղեկություն չկա: Արիանոսը մեկ այլ տեղեկության մեջ ևս նշում է, որ Ալեքսանդրի գրաված երկրներից էին նաև Լյուկիան և Պամփյուլիան⁴⁹: Ալեքսանդրը Նեարքոսին նշանակում է Լյուկիայի և մինչև Տավրոս ընկած հողերի սատրապ⁵⁰:

Ռուփոսն առանց մանրամասների հաղորդում է, որ Ալեքսանդրը գրավել է Լյուկիան և Պամփյուլիան⁵¹: Համաձայն պատմիչի՝ Ալեքսանդրի մահից հետո Լյուկիան Պամփյուլիայի և Մեծ Փոյուզիայի հետ միասին անցնում է Անտիգոնոսին, որին Անտիպատրոսը նույնպես հանձնում է Մեծ Փոյուզիայի և Լյուկիայի կառավարումը՝ առանց Պամփյուլիան հիշատակելու⁵² (վերջինիս տարածքը, հավանա-

42 Տե՛ս **Արիանոս**, էջ 50:

43 Ալեքսանդրի արշավանքը Լյուկիայով, Պամփյուլիայով, Պիսիդիայով համառոտ նկարագրում է նաև Պլուտարքոսը: Տե՛ս **Плутарх**, Александр, XVII, XVIII, «Избранные жизнеописания», т. II, Москва, 1987, с. 377-378: Պատմիչի տեղեկությունից երևում է, որ Փասելիսը Պամփյուլիայի մեջ էր:

44 Տե՛ս **Bryce T.**, The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia, էջ 551.

45 Պերգեն, Սիդեն, Ասպենդոսը Պամփյուլիայի կազմում հիշատակում է նաև Պլինիոս Ավագը (տե՛ս **Pliny**, Natural History, XXVI, 96, էջ 292. Հմտ. **Скилак Кариандский**, Перипл обитаемого моря, էջ 262): Ընդ որում, Պլինիոս Ավագը Փասելիսը համարում է Պամփյուլիայի ծայրիարավային քաղաքը ծովափին (անդ): Սկիլաքս Կարիանդացին Պերգեն հիշատակում է Լյուկիայի կազմում, ինչը գուտ աշխարհագրական առումով կասկածելի է: Տե՛ս **Скилак Кариандский**, Перипл обитаемого моря, էջ 262.

46 Օրինակ՝ ուշ ժամանակներում Ստրաբոնը խոսում է լյուկիական 23 քաղաքների դաշնության մասին: Տե՛ս **Страбон**, էջ 621.

47 Տե՛ս **Արիանոս**, էջ 49:

48 Տե՛ս **Pliny**, Natural History, XXVIII, 101, էջ 296.

49 Տե՛ս **Արիանոս**, էջ 200:

50 Անդ, էջ 95: **Olmstead A. T.**, History of the Persian Empire, Third Impression, Chicago, 1960, էջ 514.

51 Տե՛ս **Ռուփոս**, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի», Եր., 1987, էջ 279:

52 Անդ, էջ 596: Տե՛ս նաև **Գիողորոս Սիկիլիացի**, Պատմական գրադարան, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ **Ս. Կրկյաշարյանի**, Եր., 1985, էջ 110, 113:

բար, նույնպես Աստիգոնոսի ենթակայության տակ էր): Դիոդորոս Սիկիլիացին գրում է, որ առասպելական Նինոս թագավորը, որի անվան տակ թաքնված է Աքեմենյան Կյուրոս Մեծը, բազմաթիվ երկրների շարքում նվաճում է նաև Լյուկիան և Պամփյուլիան⁵³: «Սատրապների մեծ ապստամբության» ժամանակ լյուկիացիները, պամփյուլիացիները, պիսիդիացիները նույնպես հարում են ապստամբությանը⁵⁴: Վերջին տեղեկությունից երևում է, որ նշված ժողովուրդները չեն ունեցել սատրապական կառավարման համակարգ, և լյուկիական, պամփյուլիական, պիսիդիական քաղաքներն իրենք են հարել ապստամբությանը:

Տիսափեռնեսի՝ Լյուկիայում հատված դրամներից կարելի է եզրակացնել, որ Լյուկիան վարչական առումով ենթարկվում էր Տիսափեռնեսի սատրապական իշխանությանը՝ աջակցելով վերջինին⁵⁵: Մ. թ. ա. 365–360 թվականների միջև Կարիայի դինաստ Մավտյուսը նվաճում է Լյուկիան, իսկ մ. թ. ա. 337 թվականին հիշատակվում է Կարիայի և Լյուկիայի սատրապ Պիկտոդարոսը⁵⁶: Ավելի վաղ՝ մ. թ. ա. V դարի սկզբներին, Լյուկիան հայտնվում է Լյուդիայի սատրապ Ավտոփրադատեսի ենթակայության տակ⁵⁷:

Լյուկիական քաղաքների դինաստները հաճախ պատերազմում էին ոչ միայն մեկմեկու հետ, այլև նույնիսկ ապստամբում էին պարսիկների դեմ: Մ. թ. ա. 466 թվականին՝ Եվրիմեդոնոսու գետի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտից հետո, լյուկիացիները կարիացիների հետ մտնում են Դելոսյան լիգայի մեջ՝ դառնալով հարկատու⁵⁸:

Լյուկիացիները հիշատակվում են նաև մ. թ. ա. 454–453 թվականի Աթենական հարկացուցակում, ընդ որում՝ նախկին լյուկիական Թելմեսոս քաղաքը վարչական առումով Կարիայի կազմում էր, իսկ հարկային առումով՝ Լյուկիայի հետ⁵⁹: Լյուկիայում տեղի էին ունենում նաև ներքին պատերազմներ: Այսպես, արևելյան Լյուկիայի դինաստներից մեկը՝ Պերիկլեսը (380–360), գրավում է Թելմեսոսը և իրեն անկախ հայտարարում⁶⁰:

Այսպիսով, կատարված քննությունը ցույց է տալիս, որ Աքեմենյանների գերիշխանությունը տերության տարբեր հատվածներում ուղղված էր հարկերի հավաքմանը և պատերազմների ժամանակ հպատակ ժողովուրդներից զորքերի հավաքագրմանը: Այս քաղաքականությունը սատրապություններում իրականացվում էր տարբեր միջոցներով, և պատահական չէ, որ Լյուկիայում Աքեմենյանների գերիշխանության հաստատումը ունեցավ իր յուրահատուկ դրսևորումը: Վերևում բերված տեղեկությունների քննությունը ցույց է տալիս Լյուկիայում սատրապական կառավարման բացակայության մասին: Եվ Հարպագոսը, և Ալեքսանդրը Լյուկիան նվաճելիս ռազմական կամ դիվանագիտական հարաբերություններ են ունեցել լյուկիական քաղաքների հետ, որոնցից ամենանշանավորը Քսանթոսն էր՝ լյուկիական դինաստիական համակարգի վարչատարածքային կենտրոնը⁶¹:

53 Դիոդորոս Սիկիլիացի, էջ 17:

54 Անդ, էջ 75:

55 Տե՛ս Bryce T. R., The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, p. 109; Дандамаев М. А., Политическая история Ахеменидской державы, Москва, 1985, с. 197.

56 Տե՛ս Weiskopf M., The so-called “great Satrap’s revolt”: 366–360 B.C., “Historia”, Heft 63, Stuttgart, 1989, pp. 65, 68.

57 Տե՛ս Олмстед А., История Персидской империи, с. 423; Bryce T. R., The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, pp. 47, 111.

58 Տե՛ս Олмстед А., նույն տեղում, էջ 295; Bryce T. R., The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, pp. 103, 105. Հմտ. Մելեսանդրոսի արշավանքը դեպի Կարիա և Լյուկիա (տե՛ս Фукидид, История, пер. Ф. Мищенко, Москва, 2012, с. 108):

59 Տե՛ս “The Athenian Tribute Lists”, by B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. McGregor, vol. III, Princeton, New Jersey, 1950, pp. 25, 27.

60 Տե՛ս Bryce T. R., The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, p. 112; Payne A., Lycia–Crossroads of Hittite and Greek Traditions? p. 473.

61 Տե՛ս Баранов Д., Ликийская династическая система VI–V веков до н. э., “Вестник Воронежского государственного университета”, 2010, N 2, էջ 55. Լյուկիացիները փոքրասիական տարբեր ժողովուրդների հետ միասին վերաբնակեցվում են Նիպպուրի մոտ գտնվող գյուղերում, որոնք կոչվում են նրանց անուններով: Լյուկիացի ռազմական գաղութաբնակները հայտնի էին tarmulaya

Մասնագիտական գրականության մեջ նշվել է, որ լյուկիական քաղաքները կառավարվում էին տոհմային արիստոկրատիայի ներկայացուցիչների՝ դինաստիաների կողմից, ինչը հաստատում են լյուկիական դինաստիական քարոզչության տեքստերը⁶²: Հետաքրքիրն այն է, որ Աքեմենյան արքաները «անձնական ունիա» էին հաստատում ոչ թե տիրամների, այլ իրենց գերիշխանությունն ընդունած լյուկիական քաղաքների տիրապետող ընտանիքների՝ ամբողջական տոհմերի հետ⁶³: Լյուկիական դրամներին պատկերված դինաստներն ունեն պարսկական գլխարկներ, և նման դրամները կոչվում են «սատրապական տեսակի»⁶⁴: Մյուս կողմից էլ պետք է նկատի ունենալ, որ, ելնելով Լյուկիայի քաղաքական մասնատվածությունից և էթնիկական խայտաբղետությունից, Աքեմենյան թագավորները չէին ուզում կամ հետաքրքրված չէին բոլոր դինաստների հետ առանձին հարաբերություններ հաստատել: Հետևաբար դինաստների համադաշնությանը փոխարինեց «դինաստիական պրինցիպատի» պարսկական տարբերակը, երբ մնացած դինաստները ենթարկվում էին ամենաուժեղ և ազդեցիկ ընտանիքին, տվյալ դեպքում՝ Քսանթոսի դինաստին, իսկ Քսանթոսը, բնականաբար, պարսից արքունիքի համար դառնում էր Լյուկիայի գլխավոր հարկային կենտրոնը⁶⁵:

Ընդ որում՝ լյուկիական «դինաստիական պրինցիպատը» ընդհանրապես կրկնում է Աքեմենյան տերության քաղաքական կառավարման համակարգը, երբ Լյուկիայի տարածքը ներկայանում է որպես պարսից տերության առանձին «միկրոկոսմոս», որտեղ Քսանթոսի դինաստը իր վասալների նկատմամբ ուներ այն նույն դերն ու նշանակությունը, ինչ որ Աքեմենյան արքաներն իրենց ենթակա սատրապների և կայսերական պաշտոնյաների նկատմամբ⁶⁶:

Հովհաննես Գ. Խորիկյան – Զբաղվում է հին և միջնադարյան Իրանի, Այսրկովկասի, Առաջավոր Ասիայի, Հայաստանի քաղաքական պատմության, պատմական աշխարհագրության, էթնիկական հիմնախնդիրների հետազոտությամբ: Հեղինակ է երկու մենագրությունների («Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումների շուրջ», Եր. 2010; «Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում» (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Եր., 2014) և ավելի քան 20 հոդվածների:

աւու՛նուլ: Տե՛ս **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н. э., էջ 362, 441.

62 Տե՛ս **Горожанова А.**, Политические структуры в Ликии V в. до н. э., էջ 139.

63 Տե՛ս **Баранов Д.**, Ликийская династическая система VI–V веков до н. э., էջ 56.

64 Անդ:

65 Անդ, էջ 57:

66 Տե՛ս **Брысе Т.**, Political Unity in Lycia during the “Dynastic” Period,–“Journal of Near Eastern Studies”, 1983, vol. 42, № 1, էջ 41–42.

LYCIA IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE DIVISION OF ACHAEMENID PERSIA

Hovhannes G. Khorikyan (Gyumri)

Key words: Herodotus, Lycia, Lycians, Xanthos, Satrapy, Politics, Data, Achaemenid Empire, Administrative and Political Changes, Administrative State, «Dynastyc Principate»

Administrative governance of Lycia, part of the First satrapy of the Achaemenid Persia, carried out on a different principle, which differed significantly from the policy that was carried out for other satrapies. In the study of primary sources, it becomes clear that in Lycia there was not any satrapy government. Persian court was establishing military or diplomatic relations with the Lycian cities, of which the most famous was Xanthos – administrative-territorial center of Lycian dynastic system.

Резюме

ЛИКИЯ В СИСТЕМЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО ДЕЛЕНИЯ АХЕМЕНИДСКОЙ ПЕРСИИ

Оганнес Г. Хорикян (Гюмри)

Ключевые слова: Геродот, Ликия, ликийцы, Ксанф, сатрапия, политика, сведения, Ахеменидская держава, ликийские города, административно-политические изменения, административное положение, «династический принципат»

Административное управление Ликии, входящей в состав Первой сатрапии Ахеменидской Персии, осуществлялось по другому принципу, который существенно отличался от той политики, которая проводилась в отношении других сатрапий. При изучении первоисточников, становится ясно, что в Ликии не было сатрапийского правления. Персидский двор устанавливал военные или дипломатические отношения с ликийскими городами, из которых самым известным был Ксанф – административно-территориальный центр ликийской династической системы.